

Европейски съюз

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
„РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ“
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет

МАРКСИЗЪМ И КРИТИЧЕСКА ТЕОРИЯ

ЛЕКЦИЯ 15

Преподавател: гл. ас. д-р Дарин Тенев

Марксизъм и идеология

Марксистката критика предизвиква важни трансформации в разбирането за задачите и методите на интерпретацията на художествени произведения.

Начална точка в разглеждането на марксистките предпоставки и положения би била максистката критика на идеологията. Тази лекция затова ще започне с въпроса за идеологията.

Марксизъм и идеология

База и надстройка

Карл Маркс (1818-1883) е смятал, че в основата на общественения ред са производствените отношения и материалните условия.

Всичко друго – култура, религия, образование, изкуство и т.н. – е надстройка.

Марксизъм и идеология

Най-общо може да се каже, че надстройката се състои от два компонента:

- Държавата (с правната система и репресивния държавен апарат, който представлява полицията)
- Културата (включваща религия, естетика, идеи и т.н.)

Марксизъм и идеология

Идеологията при Маркс е

1. Лъжливо съзнание
2. Camera obscura, която преобръща истинското отношение между база и надстройка

Самата идеология е част от надстройката и е определена от производствените отношения, чието възпроизводство се опитва да съхрани.

Марксизъм и идеология

Така например, ако материалните условия и производствените отношения не позволяват на определено семейство да осигури на детето си добро образование и т.н., един идеологически обременен поглед би настоявал, че детето е некадърно и глупаво и затова е бедно и не е влязло в елитна гимназия.

Марксизъм и идеология

Оттук вече се вижда най-общата посока, в която може да тръгне една маркистка интерпертация на изкуството:

Ще се търси начина, по който или произведенията (идеологически) поддържат съществуващия ред, буржоазните представи и съществуващите производствени отношения, без да си дават сметка за това; или, обратно, изобличават лицемерието на идеологическите постановки и обществени нагласи, и ще зоват за промяна.

Марксизъм и идеология

Зовът за промяна в класическия марксизъм се обръща към работническата класа, която трябва не само да подобри своите условия на живот, но и да промени производствените отношения, като си върне средствата за производство, експроприирани от капиталистите.

Марксизъм и идеология

При Маркс обаче има и други елементи, които негови последователи по-късно използват, за да мислят идеологията.

Ключова роля играят понятията за *фетишизъм*, *овещняване* (реификация) и *отчуждение*.

Марксизъм и идеология

За да бъдат разбрани тези понятия е нужно да се има предвид разликата между потребителна стойност и разменна стойност.

Потребителната стойност е стойността на дадена вещ за индивид, на когото тя е нужна, за да извърши нещо. Например, чукът има потребителна стойност за нас, ако трябва да зачукаме пирон.

Разменната стойност се определя от приравняването на вещите, когато трябва да ги разменяме.

Марксизъм и идеология

Тук няма да навлизаме в теорията за формирането на разменната стойност, а просто ще кажем, че основа на приравняването на вещите (което ги превръща в стоки и им придава разменна стойност) е вложеният труд за изработката на вещта. Този труд се мисли като абстрактен труд, но важното в случая е, че при определянето на разменната стойност важна е не вещта като такава, а отношението между количеството вложен труд за изработката.

Марксизъм и идеология

Само че тъй като вложеният труд е овещнен в произведената стока, на нас ни се струва, че стойността принадлежи, така да се каже, на самата стока.

Така възниква стоковия фетишизъм.

Марксизъм и идеология

Маркс: “Като приравняват при размяната своите разнородни продукти като стойности, те приравняват своите различни видове труд като човешки труд. Те не съзнават това, но го вършат. Така че на челото на стойността не е написано какво нещо е тя. Напротив, стойността превръща всеки продукт на труда в обществен йероглиф.”

Марксизъм и идеология

Маркс казва, че “тайнствеността на стоковата форма се състои просто в това, че тя отразява за хората обществения характер на техния собствен труд като вещен характер на самите продукти на труда, като обществени природни свойства на тези неща, а поради това и общественото отношение на производителите към общата маса на труда се отразява във вид на съществуващо въвн от тях обществено отношение между вещи.”

Марксизъм и идеология

Подобно на божества, измислени от хората, но за които хората вярват, че съществуват във и от тях и управляват живота им, стоките изглеждат като носещи стойността в себе си. “Това нещо аз наричам *фетишизъм*, който е присъщ на продуктите на труда, когато те биват произведени като стоки”.

Марксизъм и идеология

Превръщането в стока *овецнява* човешки отношения и създава *фетишизъм* към стоките, чиято стойност сякаш им е иманентна.

Това положение допълнително се утежнява, когато се вземе предвид, че капиталистическите начини на производство *отчуждават* човека от самия него, доколкото за себе си той вече спира да бъде господар на действията си и дори продукта на труда му изглежда като чужда, несвързана с него.

Марксизъм и идеология

Тази линия на овещняването и фетишизма е подета и развита от Дьорд Лукач(1985-1971) и Франкфуртската школа.

Лукач подчертава, че едва с модерния капитализъм овещняването се превръща от частен момент в доминиращ модус за цялото общество, едва тук “стоковата структура прониква обществото във всички негови аспекти и го пре моделира по свой образ”. Това създава нов светоглед, при който материалното съществуване на идеологията определя социалната структура (например делението на класи) и помага за възпроизводсто на производствените отношения.

Марксизъм и идеология

Идеологията при Лукач е проекция на класовото съзнание на доминиращата класа (в неговия случай - буржоазията), която пречи на подчинената класа (пролетариата) да осъзнае революционната си роля. Така идеологията пази статуквото и съществуващите производствени отношения с произлизащата от тях социална структура.

Марксизъм и идеология

В своята ранна “Теория на романа” (на български в Д. Лукач, *Хаос и форми*, прев. Д. Зашев, София: Наука и изкуство, 1990) той показва как модерната буржоазна социална структура едновременно разрушава старите светогледи и техния затворен и сигурен свят и не успява да предложи нова сигурност.

“Нашият свят се е разраснал неимоверно и всеки кът в него е по-богат на дарове и на опасности от света на гърците; ала това богатство погубва градивния и утвърдителен за техния живот смисъл: тоталността.”

Марксизъм и идеология

Естествената тоталност на Античността е заменена с една сътворена тоталност, чиято форма не е гарантирана от нищо и единствено поддържа идеята за крехкостта и несигурността на света.

Отчуждението е довело до това, че “последните устои на изобразяването са останали без родина”.

Марксизъм и идеология

Лукач развива идеята (идваща от Хегел) за историчност на самите естетически форми и избира за привилегирован обект на анализ жанра на романа, защото там най-ясно се вижда продължаващото трансформиране на самата форма, което се опитва да запази принципа на тоталността (една вече изкуствена тоталност), въпреки че тоталността вече не може да бъде сетивно онагледена и “жизнената иманентност на смисъла е станала проблем”.

Марксизъм и идеология

За Лукач “формата на романа като никоя друга е израз на трансцендентална безприютност”.

С Лукач и Франкфуртската школа изкуството вече няма да се мисли просто като отражение на действителността, както е в класическата максистка естетика и при вулгарния марксизъм.

Причината е, че действителността вече не може да бъде отразявана, защото това би предполагало тя да пази смисъл и сигурност там, където те са били поставени под въпрос и разрушени.

Адорно и Бекет

Тези линии са по-късно още по-интензивно развити в негативната естетика на Теодор Адорно (1903-1969), който е може би най-яркият представител на Франкфуртската школа.

Тук за улеснение ще дадем пример само с начина, по който Адорно чете “Крайт на играта” на Самюел Бекет.

Адорно и Бекет

В неговите коментари ясно се вижда разпадането на тоталността, пробелматизирането на смисъла, но също и сложното отношение между творба и действителност, което през подражание и отразяване минава към негативна интервенция в случващото се.

Както казва за пиесите на Бекет изобщо: “И там, където има достъп до реалността ... нещата с тази реалност не са наред.”

Адорно и Бекет

Така например, когато един от героите в “Крайт на играта” казва, че вече няма природа, Адорно вижда това като отнасящо се до пълното овещняване (реификация) на света. В света не е останало нищо, което да не е сътворено от човека.

В този свят на изкуственост вместо все повече има все по-малко смисъл. И това се порявява на нивото на самия език на пиесата. “Колкото по-малко може да се предположи за събитията, че са иманентно смислени, толкова повече идеята за естетическа субстанция като единство на явяващото се и интендираното става илюзия.”

Адорно и Бекет

Езикът в пиесата едновременно бива сведен до най-основното, рудиментарното и се разкрива като съвкупност от празни форми, които са спрели да изразяват смисъл. Универсалността му е универсалност на безсмислие, което разрушава социалните йерархии и по-общо тъканта на човешките взаимоотношения, превръщайки го в “жаргон на универсално неуважение”.

Адорно и Бекет

Всичко това може да се изрази само през парадокси и абсурдност – в някакъв смисъл свидетелстващи за невъзможността каквото и да е да бъде изразено. Въпреки това “Пиесите на Бекет са абсурдни не заради отсъствието на всякакъв смисъл – тогава биха били нерелевантни –, а заради разискването му. Те разгръщат историята на смисъла. Неговото творчество е обсебено от едно позитивно нищо и от една случила се, но и заслужена, безсмисленост, без при това тя да може да се рекламира като позитивен смисъл.”

Адорно и Бекет

В пиесите на Бекет се вижда как реалността “убивайки субекта, тя самата става мъртвешка; това е преходът от изкуство в антиизкуство. Той е доведен от бекет до очевидно анихилиране на реалността.”

Адорно и Бекет

“Крайт на играта”, според Адорно, “се придвижва до една позиция, каквато вече няма, тъй като повече не съществува гледна точка, от която катастрофата би могла да се назове катастрофа или да се представи с една дума. ... “Крайт на играта” не е нито история за атомната бомба, нито безсъдържателна пиеса: определеното отрицание на съдържанието ѝ се превръща в принцип на формата и в отрицание на формата изобщо.”

Европейски съюз

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
„РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ“
Инвестира във вашето бъдеще!

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО, МЛАДЕЖТА И НАУКАТА

Схема BG051PO001-4.3.04

„Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование“

Проект BG051PO001-4.3.04-002

Усъвършенстване и развитие на вътрешната система за електронна форма на дистанционно обучение във
Философски факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“

